

„Duch Prawdy
doprowadzi was do całej prawdy”

Hermeneutica et Judaica 9

doi: [http://dx.doi.org/
10.15633/9788374389426.08](http://dx.doi.org/10.15633/9788374389426.08)

Paweł Wańczyk¹

ORCID: 0000-0001-5441-1372

Motyw aniołów w etiopskiej Księdze Henocha (HenEt) jako przedstawienie prawd o Bogu i człowieku

Podczas lektury etiopskiej Księgi Henocha², zwanej też 1 Księgą Henocha, czytelnik niejednokrotnie może odnieść wrażenie, że pewne jej fragmenty są względem siebie sprzeczne w zakresie doktryny oraz treści. Swoistego potwierdzenia takiego stanu rzeczy dostarcza nam następujący przykład: w Księdze czuwających³ zawarta jest myśl, że powodem pojawienia się zła wśród ludzi był upadek aniołów, którzy wbrew swojej duchowej naturze wzięli sobie za żony kobiety i nauczyli ludzi czynić to, co niedozwolone. Ponadto z tych anielsko-ludzkich

¹ Doktorant w Instytucie Nauk Biblijnych UPJPII w Krakowie.

² Etiopska Księga Henocha – żydowski utwór apokaliptyczny z grupy literatury peritestamentalnej (międzytestamentalnej), złożony z kilku wcześniej niezależnych tekstów, zredagowany został jako całość w końcowej fazie okresu Drugiej Świątyni. Był bardzo popularny we wczesnych środowiskach chrześcijańskich. Pismo to zachowało się w całości w geez, odmianie języka etiopskiego, natomiast znane są również jego mniejsze fragmenty w języku aramejskim i greckim.

³ Etiopską Księgę Henocha przeważnie dzieli się na pięć części, są to: Księga Czuwających (1–36), Księga Przypowieści (37–71), Księga Astronomiczna (72–82), Księga Snów (83–90), List Henocha (92–105) oraz dołączone opowiadanie o narodzinach Noego (106–107) i list Henocha do Matuzalema (108). Por. M. Heiser, *1 Enoch. Introduction: Title, Summary, Genre*, w: K. Penner, M. Heiser, *Old Testament Greek Pseudepigrapha with Morphology*, Bellingham 2008, dostęp z programu Logos.

związków zrodzili się giganci, którzy przyczynili się do rozpowszechnienia przemocy na ziemi (por. HenEt 6 – 8. 69). Natomiast zupełnie inny pogląd na pochodzenie zła prezentuje List Henocha, ujmujący niniejszą kwestię w następujących słowach: „tak jak góra nigdy nie stała się i nie stanie niewolnikiem ani wzgórze służącą kobiety, tak grzech nie został posłany (z nieba) na ziemię, ale stworzył go sam człowiek, i ci, którzy go popełniają, podlegać będą wielkiemu przekleństwu”⁴ (HenEt 98, 4). Zatem, jak widać, jedna część tego apokryfu wskazuje, że człowiek stał się nieprawy w sposób bierny – został nauczony zła, a inna wyraźnie stwierdza, iż zło pochodzi od człowieka. Jest to ewidentna sprzeczność, której nie da się rozwiązać, pozostając jedynie przy dosłownym rozumieniu tekstu⁵.

Zasygnalizowany wyżej stan rzeczy częściowo można tłumaczyć tym, że etiopska Księga Henocha nie jest utworem jednolitym, lecz kompilacją kilku tekstów, pochodzących na dodatek z różnych okresów. Jednak takie uzasadnienie nie wydaje się wystarczające, gdyż trudno przypuszczać, aby redaktor tekstu finalnego akceptował w swoim dziele dwie zupełnie sprzeczne ze sobą doktryny. Z tego to powodu poszukiwania muszą iść w innym kierunku. Mianowicie, aby uniknąć tego typu trudności, trzeba zrozumieć, iż celem wprowadzenia niektórych motywów i obrazów nie jest opowiadanie wydarzeń (np. o początkach zła wśród ludzi, o przebiegu sądu ostatecznego itp.), czy też opisywanie, jak wyglądają pewne rzeczywistości duchowe (np. niebo, piekło), lecz pouczenie dydaktyczne o tym, jakie cechy charakteryzują Pana Boga, a jakie człowieka. W związku z powyższym celem niniejszego artykułu jest ukazanie specyfiki tekstu Księgi Henocha, oraz właściwego

⁴ Zawarte w niniejszym artykule cytaty z Księgi Henocha pochodzą z: R. Rubinkiewicz, *I Księga Henocha*, w: *Apokryfy Starego Testamentu*, red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 2000², s. 144–189.

⁵ Pewne rozwiązanie tej sprzeczności zostanie pokazane w dalszej części artykułu. Warto dodać, że Robert H. Charles wymienia jeszcze inne niekonsekwencje wewnątrz HenEt, dotyczące takich zagadnień, jak: Mesjasz, królestwo mesjańskie, szeol, sąd ostateczny czy zmartwychwstanie. Zob. R.H. Charles, *Book of Enoch*, w: *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, ed. R.H. Charles, vol. 2, Oxford 1913, s. 164.

sposobu odczytywania jej przesłania, co zaprezentowane zostanie na przykładzie pojawiającego się w niej motywu aniołów⁶.

Aniołowie odzwierciedlający cechy Boga

Pierwsza wzmianka o aniołach pojawia się już w HenEt 1, 2, w którym to wersecie przywołane zostają następujące słowa Henocha: „[To, co] pokazali mi aniołowie! Usłyszałem od nich wszystko i zrozumiałem to, co zobaczyłem”. W następnych rozdziałach tego apokryfu to właśnie oni stają się przewodnikami wizjonera, ukazują mu różne obrazy, wyjaśniają je i udzielają odpowiedzi na jego pytania. Jednakże zacytowane powyżej słowa o funkcji aniołów jako tych, którzy przekazują objawienie, są poprzedzone pewnym opisem osoby Henocha: „człowiek błogosławiony i sprawiedliwy, któremu Pan otworzył oczy i obdarzył świętym widzeniem w niebiosach”. Szczególnie ważna jest ta ostatnia wzmianka, która jasno wskazuje na to, że Bóg jest sprawcą i źródłem wizji. Aniołowie są jedynie pośrednikami, posłanymi po to, by została zachowana Jego transcendencja, ale to właśnie Bóg jest tym, który przychodzi do człowieka z wyjaśnieniem rzeczywistości zarówno tej doczesnej, jak i przyszłej.

Kolejny, warty zauważenia fragment pojawia się w HenEt 9 – 11, gdzie archaniołowie, widząc rozplenione na ziemi zło i niesprawiedliwość, orędują u Boga za ludźmi. Wskutek tego Najwyższy zapowiada swoją oczyszczającą interwencję i obiecuje zesłanie błogosławieństwa na ziemię. Biorąc pod uwagę fakt, iż archaniołowie są sługami Boga, można w ich wstawiennictwie widzieć ukazanie wrażliwości Stwórcy na niedolę człowieka.

Inny fragment ilustrujący działanie aniołów znajduje się w HenEt 61, gdzie przedstawiono dwóch aniołów mierzących za pomocą powrózów dokonania ludzi sprawiedliwych. Ich pomiary sprawią, że nawet

⁶ Inspiracją do rozwinięcia przedstawionej tezy, właśnie w oparciu o zagadnienie z zakresu angelologii, stał się dla autora artykuł: S. Jędrzejewski, *Angelologia etiopskiej Księgi Henocha (HenEt)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 59 (2006) nr 3, s. 203–218.

ci, którzy zginęli na pustyni czy w morzu, powrócą na sąd Mesjasza, który „osądzi [...] wszystkie dzieła świętych w niebie i zważy na wadze ich czyny” (HenEt 61, 8). Na przywołanym przykładzie widać zatem, że aniołowie reprezentują także Boży przymiot sprawiedliwości, wyrażający się nie tylko w samym fakcie sprawiedliwego sądenia, lecz także w tym, iż każdy zostanie mu poddany – nawet ci ludzie, którzy zginęli w niedostępnych miejscach i z tego względu zostali zapomniani.

Podobna myśl znajduje się również w Liście Henocha. W kontekście napomnień, kierowanych do sprawiedliwych i niesprawiedliwych, pojawiają się tam następujące słowa: „Przysięgam wam, sprawiedliwi, że aniołowie w niebie wspomną was łaskawie przed chwałą Wielkiego, i że wasze imiona zapisane są przed chwałą Najwyższego” (HenEt 104, 1). Ten tekst odwołuje się do dość powszechnego w judaizmie Drugiej Świątyni motywu prowadzenia przez Boga spisów w formie ksiąg. Według ówczesnej literatury judaistycznej takimi najważniejszymi spisami były księga czynów ludzkich i księga żywych. Dlatego wzmianka o tym, że imiona sprawiedliwych znajdują się przed chwałą Najwyższego, wskazuje niewątpliwie na umieszczenie w takiej księdze tychże ludzi i ich czynów. Ponadto ich nieskazitelność będzie jeszcze przypomniana Bogu przez aniołów. Tak oto, na dwa różne sposoby, zostaje zobrazowany Boży przymiot sprawiedliwości, objawiający się przy osądzie ludzkich czynów – zostały one zapisane w księdze, a dodatkowo jeszcze są przypominane przez aniołów⁷.

Jednakże, aby dobrze zbadać motyw aniołów w Księdze Henocha, nie można poprzestać jedynie na analizie ich działalności, lecz trzeba także przyjrzeć się cechom, które są im przypisywane. Z tego powodu warto sięgnąć do Księgi przypowieści, gdzie zamieszczono następujące

⁷ George Nickelsburg wskazuje, że według niektórych judaistycznych tekstów skrybami dokonującymi zapisów w tych niebiańskich księgach byli aniołowie. W związku z tym, w zestawieniu wspomniania przez aniołów i zapisywania przez nich imion przed chwałą Najwyższego (por. HenEt 104, 1) dostrzega on semicki paralelizm. Zob. G.W.E. Nickelsburg, *1 Enoch 1. A Commentary on the Book of 1 Enoch: Chapters 1–36; 81–108*, Minneapolis 2001, s. 478–480 (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible).

słowa: „Spojrzałem i ujrzałem po czterech stronach Pana Duchów cztery postacie. [...] Zapytałem anioła pokoju [...]: «„Kim są te cztery postacie, które widziałem i których słowa usłyszałem i zapisałem?». Odpowiedział mi: «Ten pierwszy to Michał, miłosierny i łagodny. Ten drugi to Rafał, który zajmuje się wszystkimi chorobami i ranami synów ludzkich. Trzeci to Gabriel, który przewodniczy wszelkim mocom. Czwarty to Fanuel, który zajmuje się pokutą i jest nadzieją tych, którzy dziedziczą życie wieczne. To są czterej aniołowie Najwyższego Pana»” (HenEt 40, 2. 9–10). Zatem, zgodnie z udzieloną Henochowi odpowiedzią, charakterystyką tych czterech aniołów jest: miłość i miłosierdzie, uzdrawianie, wszelka moc stwórcza oraz zdolność obdarzenia życiem wiecznym – cechy, których właściwym i jedynym źródłem jest Bóg. Podsumowując tę myśl, można powiedzieć, że takie właściwości przypisywane aniołom są personifikacją przymiotów samego Boga, a przesłaniem tej wizji jest pokazanie tego, iż nie jest Mu obojętny los człowieka i że otacza On swoje najdoskonalsze dzieło miłością, opieką i oferuje mu zbawienie.

Następny ciekawy obraz, w którym pojawiają się aniołowie, znajduje się w HenEt 60. W tym fragmencie Henoch doświadcza wizji samego Boga, a Przedwiecznemu siedzącemu na tronie towarzyszą „zastępy Najwyższego i tysiące tysięcy i dziesięć tysięcy razy dziesięć tysięcy aniołów” (HenEt 60, 1–2). Aniołowie ukazani są tu zatem jako dwór Boga, a ich ogromna liczba ma wskazywać na Jego potęgę, panowanie i moc⁸. Warto w tym miejscu dodać, że królewskie atrybuty Boga można też dostrzec w grupie tych tekstów z Księgi Henocha, które mówią o chórach anielskich: Cherubinach, Serafinach i Ofanim. I tak w HenEt 14 są oni przedstawieni jako strażnicy tronu Boga, a w HenEt 71, 7 pada stwierdzenie, że „Są to ci, którzy nie śpią, ale czuwają nad tronem jego chwały”.

Wśród tekstów przywołujących trzy wspomniane wyżej chóry anielskie, obok wskazania na królewską godność i potęgę Boga, można odnaleźć jeszcze dwa inne interesujące rysy angelologii. We wspomnianym

⁸ Por. D. Iwański, *Wstawiennictwo aniołów w Księdze Henocha (1 Hen)*, Toruń 2011, s. 232.

już fragmencie HenEt 14 zamieszczono opis wizji pałacu Bożego oraz znajdującego się w nim tronu, przy czym wyraźnie zaznaczono, iż tłem dla tego objawienia są towarzyszące mu głosy Cherubinów. Zwieńczeniem tej sceny są zaś słowa, jakie Bóg kieruje do Henocha: „Podejdź tutaj, Henochu, do mego świętego słowa” (HenEt 14, 24c). Zatem wzmianka o chórze Cherubinów pojawia się tu w kontekście mowy o Bożym „świętym słowie”, co nasuwa skojarzenie z takimi elementami religii żydowskiej, jak Dekalog, Prawo, czy też mówiąc ogólniej przymierze, a co łączy się z jedną z najbardziej podstawowych cech Boga, jaką jest wierność⁹. Natomiast w HenEt 61 jest z kolei mowa o tym, że „Wybrany” – Mesjasz ma w imieniu Boga dokonać sądu nad ludźmi. Wydarzeniu temu będzie towarzyszyć wielkie wielbienie Boga: „w ów dzień zwoła wszystkie zastępy niebios i wszystkich świętych w górze i zastęp Pana, Cherubinów, Serafinów i Ofanim oraz wszystkich aniołów mocy i wszystkich aniołów księstw i Wybranego i inny zastęp, który jest na ziemi i nad wodą. Jednogłośnie będą błogosławić, chwalić, wielbić i wysławiać [Go] w duchu wiary i w duchu mądrości, i cierpliwości, i w duchu miłosierdzia, i w duchu sprawiedliwości, i pokoju, i w duchu dobroci. I wszyscy jednogłośnie zawołają: «Błogosławiony! Błogosławione niech będzie imię Pana Duchów na wieki wieków»” (HenEt 61, 10–11). Co charakterystyczne, w zacytowanym tekście święci z aniołami uwielbiają Boga w duchu wiary, mądrości, cierpliwości, miłosierdzia, sprawiedliwości, pokoju i dobroci. Są to przymioty, których pełnia znajduje się jedynie w Bogu i właśnie z tego powodu przynależy Mu wszelka chwała i błogosławieństwo.

Aniołowie jako zobrazowanie prawd o człowieku

Wiele fragmentów z Księgi Henocha, mówiąc o aniołach, wskazuje na pozytywne i godne czci cechy Boga, choć nie jest to jedyny kierunek, w którym „podążają” angelologiczne teksty tego apokryfu.

⁹ Por. S. Jędrzejewski, *Angelologia etiopskiej Księgi Henocha (HenEt)*, dz. cyt., s. 214.

Pojawiają się w nim także opowiadania kojarzące na różny sposób aniołów z ludźmi. Najbardziej rozbudowane z nich, zawarte w Księdze Czuwających, dotyczy upadku aniołów i wprowadzenia z tego powodu zła na świat. Opisano w nim, jak aniołowie, wbrew swojej duchowej naturze, zaczęli pożądać kobiet i postanowili zstąpić na ziemię, by z nimi współżyć seksualnie. Znamienną rzeczą jest to, że aby się nie wycofać z powziętego planu, związali się oni nawzajem przysięgą zobowiązującą do wypełnienia podjętego przez nich zamiaru. Złożenie tej przysięgi pokazuje wyraźnie, że mieli pełną świadomość wielkości dokonywanego zła, i to do tego stopnia, iż nie byli pewni, czy część z nich pod wpływem strachu nie odstąpi od popełnienia tego grzechu.

Jak opowiada dalej tekst, aniołowie ci (nazywani najczęściej Czuwającymi) zrealizowali swój plan. Ożenili się z kobietami, współżyli z nimi, a w skutek tego zaszły one w ciążę i urodziły wielkich olbrzymów. Co więcej, aniołowie nauczyli ludzi magii oraz innych złych rzeczy, a ich potomstwo zrodzone z kobiet, czyli giganci, przyczynili się do rozpowszechnienia na ziemi przemocy (por. HenEt 6 – 8)¹⁰. Takie rozplenienie się wszelkiej niegodziwości na ziemi spowodowało, że ludzie skarżyli się „do niebios” na to, co ich spotyka, a w wyniku tego wołania archaniołowie wstawili się u Najwyższego, prosząc za uciskanymi. Wówczas Bóg zapowiedział karę, która spotka tychże Czuwających – zostaną oni związani, a ich dzieła zniszczone. W ten sposób dojdzie do częściowego oczyszczenia ziemi ze zła (por. HenEt 9 – 11).

Z treści niniejszego opowiadania wynika dość jasno, że za pojawienie się zła na świecie odpowiedzialne są upadłe anioły, a nie ludzie, których rola jest bierna – bo tylko zostali nauczeni. Co więcej, przypisywanie

¹⁰ Opowiadanie o grzeszących aniołach nasuwa skojarzenie z fragmentem Rdz 6, 1–4: „A kiedy ludzie zaczęli się mnożyć na ziemi, rodziły im się córki. Synowie Boga, widząc, że córki człowiecze są piękne, brali je sobie za żony, wszystkie, jakie im się tylko podobały. Wtedy Pan rzekł: Nie może pozostawać duch mój w człowieku na zawsze, gdyż człowiek jest istotą cielesną; niechaj więc żyje tylko sto dwadzieścia lat. A w owych czasach byli na ziemi olbrzymi; a także później, gdy synowie Boga zbliżali się do córek człowieczych, te im rodziły. Byli to więc owi mocarze, mający sławę w owych dawnych czasach”. Badacze jako źródło tego motywu literackiego wskazują tzw. Księgę Gigantów.

winy wyłącznie Czuwającym jest widoczne w słowach Boga oznajmującego swój wyrok względem jednego z przywódców upadłych aniołów: „Cała ziemia została zrujnowana nauką dzieł Azazela i jemu przypisz cały grzech”¹¹ (HenEt 10, 8). Trzeba również podkreślić, że w omawianej narracji sposób ukazania początków zła na ziemi jest zupełnie odmienny od opisu grzechu Adama i Ewy z Rdz 3, w którym to tekście jest co prawda ukazana także rola upadłego anioła w zapoczątkowaniu zła, ale jednocześnie znaczna odpowiedzialność za popełniony grzech jest przypisana pierwszym rodzicom¹². Dlatego w tym miejscu powstaje pytanie, czy możliwe jest, aby etiopska Księga Henocha prezentowała doktrynę tak kontrastującą z nauczaniem Księgi Rodzaju? Prawdą jest, że pomiędzy różnymi nurtami judaizmu pojawiały się spore różnice. Jednakże wydaje się mało prawdopodobne, aby autor Księgi Henocha, minimalizując odpowiedzialność człowieka za zło, chciał polemizować z nauką Księgi Rodzaju – pierwszej księgi z najważniejszego źródła religii żydowskiej, jakim jest Tora. Zatem prowadzone poszukiwania muszą iść w innym kierunku.

Wydaje się, że w postaciach Czuwających, czyli upadłych aniołów można, oprócz wskazania udziału demonów w pojawieniu się zła na ziemi, widzieć symbol skłonności człowieka do grzechu¹³. W takiej interpretacji obarcza się odpowiedzialnością za zło samego człowieka, co po pierwsze likwiduje wzmiankowaną przed chwilą sprzeczność z nauką Rdz 3, a po drugie usuwa wewnętrzną niespójność w ramach samej Księgi Henocha, która została przywołana we wstępie do niniejszego artykułu. Chodzi mianowicie o fragment z „Listu Henocha”, który wyraźnie mówi o tym, że winnym zła jest sam człowiek: „tak jak

¹¹ Fragmenty opisujące karę dla Azazela niejednokrotnie zdają się sugerować, że wyrok zapowiedziany wobec tego demona dotyczy także innych upadłych aniołów (por. np. HenEt 13). Zatem, rozciągając słowa skierowane do Azazela na wszystkich Czuwających, za przesłanie tego cytatu można by uznać przypisanie całej winy za pojawienie się zła na świecie tylko i wyłącznie tym upadłym aniołom.

¹² Por. S. Jędrzejewski, *Początek zła (Rdz 3 i 6, 1–4) w interpretacji Księgi Henocha etiopskiej (1 Henet)*, „Seminare” 13 (1997), s. 100–101.

¹³ Por. S. Jędrzejewski, *Angelologia etiopskiej Księgi Henocha (HenEt)*, dz. cyt., s. 210.

góra nigdy nie stała się i nie stanie niewolnikiem ani wzgórze służącą kobiety, tak grzech nie został posłany (z nieba) na ziemię, ale stworzył go sam człowiek, i ci, którzy go popełniają, podlegać będą wielkiemu przekleństwu” (HenEt 98, 4). Warto jednocześnie zauważyć, że ten fragment mówiący o „nieposłaniu grzechu [z nieba] na ziemię” jest kolejnym argumentem przemawiającym przeciw dosłownemu odczytywaniu narracji z Księgi Czuwających o wyłącznej winie upadłych aniołów w sprowadzeniu zła na świat.

Co ciekawe, w HenEt 20 pojawia się również przeciwstawna upadłym aniołom kategoria tzw. świętych Czuwających, czyli aniołów wiernych Najwyższemu. Zatem skoro w Czuwających upadłych należy się doszukiwać personifikacji ludzkiej skłonności do zła, to na zasadzie przeciwieństwa można w symbolu świętych Czuwających widzieć dążenie człowieka do dobra. W ten sposób w Księdze Henocha ukazana zostaje zarówno ciemna, jak i jasna strona natury ludzkiej.

Pozostając w kontekście powyższych stwierdzeń, warto również odnieść się do HenEt 69, ponieważ rozdział ten jest ponownym przytoczeniem opisu wydarzeń z Księgi Czuwających. Podobnie jak w dotychczas omówionej wersji opowiadania o upadłych aniołach są tu znowu wymienione ich imiona, wzmiankuje się o ich współżyciu z kobietami, a lista złych rzeczy, jakich ci aniołowie nauczyli ludzi, jest bardziej szczegółowa. Natomiast rzeczą szczególnie interesującą są słowa dotyczące upadłego anioła Penemue: „Ten pokazał ludziom gorycz i słodycz oraz wyjawił im wszystkie tajemnice wiedzy” (HenEt 69, 8b). Z kolei w podsumowaniu działalności tego Czuwającego pada następujące stwierdzenie: „Ludzie bowiem zostali stworzeni po to, aby stali się jak aniołowie, czyli sprawiedliwi i czysti, i aby ich nie dotknęła wszystko niszcząca śmierć. Jednakże z powodu owej nauki idą ku zagładzie i z powodu owej mocy niszczy ich śmierć” (HenEt 69, 11). Lektura tych wersetów przywodzi na myśl opis upadku człowieka w Rdz 3, gdzie jest mowa o sięgnięciu – za namową węża – po zakazany owoc drzewa poznania dobra i zła. W HenEt 69 znajduje się natomiast wzmianka o przekazaniu ludziom tajemnej wiedzy przez aniołów. Zatem w obu opisach mamy do czynienia z sięgnięciem przez człowieka po to, co nie było dla niego przeznaczone, i w obu przypadkach

przyczynił się do tego upadły anioł. Co więcej, podobieństwo jest też widoczne w skutkach tego złego czynu: w poznaniu przez ludzi dobra i zła (które w HenEt wyrażone zostało pod symbolem goryczy i słodczy) oraz w ich śmiertelności (por. Rdz 3, 22; HenEt 69, 8. 10). Omawiany tekst pokazuje ponadto, że pierwotnym przeznaczeniem człowieka była jego sprawiedliwość i czystość (por. HenEt 69, 10), która byłaby zachowana, gdyby nie sięgnął on po to, co nie było dla niego przeznaczone – po poznanie zła. Jednakże człowiek w ten sposób zgrzeszył i w konsekwencji tego zaczął podlegać śmierci.

Kolejny warty zauważenia fragment pojawia się w Księdze Przypowieści. Jest tu przedstawiony obraz Mesjasza i Jego eschatologicznego królowania. Tym ostatecznym wydarzeniem będzie towarzyszyła atmosfera radości płynąca ze zbawienia. Autor Księgi Henocha opisuje ją w następujących słowach: „W owych dniach góry będą skakać jak barany, a pagórki brykać jak jagnięta nasycone mlekiem i wszyscy staną się aniołami w niebie. Oblicza ich jaśnieć będą radością, bo w owych dniach powstanie Wybrany i ziemia ucieszy się i sprawiedliwi będą na niej mieszkać, a wybrani po niej będą chodzić i przechadzać się” (HenEt 51, 4). Zatem, jak wynika z przytoczonego cytatu, wzmianka o aniołach została tu wprowadzona w celu wskazania eschatologicznej kondycji człowieka: w czasach ostatecznych będzie się on charakteryzował rozradowaniem i sprawiedliwością. Warto zauważyć, że podobne cechy (sprawiedliwość i czystość) były także wykorzystane w poprzednio omawianym fragmencie (HenEt 69, 10) dla ukazania zamierzonego stanu, jakim mieli się cechować ludzie. Dlatego też można tu dostrzec ideę eschatologicznego odnowienia stworzenia, która później została określona przez św. Pawła jako „nowe stworzenie” (por. 2 Kor 5, 17–19; Rz 8, 18–19). Człowiek powróci do swojego pierwotnego stanu – nie będzie grzeszył i będzie cieszył się pełną bliskością Boga.

Księga Przypowieści w opisie wydarzeń ostatecznych wprowadza także obraz aniołów kary. Ich zadaniem jest związanie Szatana i jego aniołów (por. HenEt 53, 3; 54, 4–5), a także ukaranie poddanych mu ludzi, którzy są utożsamiani z królami i możnowładcami uciśkającymi sprawiedliwych (por. HenEt 53, 4; 54, 2; 56, 1–4; 62, 11;

63, 1)¹⁴. Zatem motyw aniołów wymierzających karę grzesznikom jest przypomnieniem o potępieniu, które czeka ludzi odrzucających Boga i idących za Szatanem¹⁵. Podsumowując, trzeba stwierdzić, że Księga Przypowieści w sposób sugestywny i bardzo plastyczny nakreśla całościowy obraz eschatologicznej kondycji człowieka: pełni szczęścia dla sprawiedliwych oraz wiecznej kary dla ludzi złych.

Księga Henocha, tak jak cały nurt apokaliptyki żydowskiej, z którego się wywodzi, bardzo obszernie i plastycznie wykorzystuje motyw aniołów. Jednak pewne sprzeczności i niejasności dotyczące opisu tychże bytów wskazują, iż celem wprowadzenia obrazu dobrych i złych duchów nie jest przedstawienie nauki o ich pochodzeniu i naturze. Jak wykazano w niniejszym artykule, duża grupa fragmentów tego apokryfu poprzez ukazanie działalności i charakterystyki aniołów odzwierciedla cechy przysługujące samemu Bogu. W ten sposób z treści Księgi Henocha wyłania się otwartość Boga na człowieka, Jego wrażliwość na ludzką niedolę, Jego sprawiedliwość, miłość i miłosierdzie, Jego potęgę i wierność, a także to, iż z powodu tych wszystkich doskonałości przysługuje Mu wszelka chwała i uwielbienie. Natomiast druga kategoria tekstów angelologicznych nakreśla prawdy o człowieku. Wskazuje, że jest w nim zarówno dążenie do dobra, jak i do zła, i że jego eschatologiczna przyszłość – zbawienie lub potępienie – zależy

¹⁴ Motyw aniołów kary podjęty jest jeszcze w HenEt 56. W tym fragmencie aniołowie ci szykują narzędzia służące do uwięzienia „wybranych i umiłowanych”. Identyfikacja tej grupy stanowi pewną trudność interpretacyjną. Najczęściej rozwiązania idą w dwóch kierunkach: 1) „wybranymi i umiłowanymi” są królowie i możni, albo 2) to określenie odnosi się do potomstwa upadłych aniołów – do gigantów, którzy w HenEt 10, 12; 12, 5; 14, 6 nazwani są właśnie mianem „umiłowanych”. Por. G.W.E. Nickelsburg, J. C. VanderKam, *1 Enoch 2. A Commentary on the Book of 1 Enoch: Chapters 37–82*, Minneapolis 2012, s. 207–208 (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible).

¹⁵ Nie oznacza to, że Księga Henocha wyklucza możliwość nawrócenia grzeszników, o czym świadczą choćby fragmenty HenEt 40, 9 i 38, 6. Jednakże omawiany fragment opisuje już sytuację dokonującego się sądu ostatecznego, co jednocześnie oznacza, że z perspektywy czasu narracji możliwość nawrócenia bezpowrotnie przeminęła. Por. D. Iwański, *Wstawiennictwo aniołów w Księdze Henocha (1 Hen)*, dz. cyt., s. 275.

od tego, która z tych wewnętrznych sił w nim zwycięży. Takie wnioski płyną z analizy motywu aniołów w Księdze Henocha. Dają one impuls do tego, aby poczynić kolejny krok i z podobnej perspektywy spojrzeć na angelologię ksiąg biblijnych¹⁶.

Bibliografia

- Charles R.H., *Book of Enoch*, w: *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, vol. 2, ed. R.H. Charles, Oxford 1913.
- Heiser M., *1 Enoch. Introduction: Title, Summary, Genre*, w: K. Penner, M. Heiser, *Old Testament Greek Pseudepigrapha with Morphology*, Bellingham 2008.
- Iwański D., *Wstawiennictwo aniołów w Księdze Henocha (1 Hen)*, Toruń 2011.
- Jędrzejewski S., *Angelologia etiopskiej Księgi Henocha (HenEt)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 59 (2006) nr 3, s. 203–218.
- Jędrzejewski S., *Początek zła (Rdz 3 i 6, 1–4) w interpretacji Księgi Henocha etiopskiej (1 Henet)*, „Seminare” 13 (1997), s. 95–112.
- Nickelsburg G.W.E., *1 Enoch 1. A Commentary on the Book of 1 Enoch: Chapters 1–36; 81–108*, Minneapolis 2001 (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible).
- Nickelsburg G.W.E., VanderKam J.C., *1 Enoch 2. A Commentary on the Book of 1 Enoch: Chapters 37–82*, Minneapolis 2012 (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible).
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2009.
- Rubinkiewicz R., *I Księga Henocha*, w: *Apokryfy Starego Testamentu*, red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 2000², s. 144–189.

¹⁶ Por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2009, s. 2726.

Streszczenie

Etiopska Księga Henocha zawiera w sobie pewne teksty, które wydają się ze sobą sprzeczne. Mało prawdopodobne jest, aby redaktor ostatecznej wersji tej księgi akceptował takie wyraźne niekonsekwencje na poziomie jej treści i doktryny. W oparciu o analizę zagadnienia angelologii w Księdze Henocha artykuł ten proponuje rozwiązanie zarysowanego problemu – a jest nim alegoryczny sposób interpretacji treści badanego apokryfu. Analizy prezentują dwa powody zastosowania motywu aniołów w Księdze Henocha. Pierwszym jest potrzeba ukazania przymiotów samego Boga przy jednoczesnym zachowaniu Jego transcendencji. Drugim jest chęć wyłożenia nauki o sytuacji, w jakiej znajduje się ludzkość oraz o eschatologicznej przyszłości człowieka – jego zbawieniu lub potępieniu.

Słowa kluczowe etiopska Księga Henocha, apokryfy Starego Testamentu, anioły, angelologia, przymioty Boga, grzech, eschatologia

Summary

Angel Motif in the Ethiopic Book of Enoch (1 Enoch) as the Presentation of the Truth about the God and the Mankind

The Ethiopic Book of Enoch contains some passages, that seem to be completely contradictory to the message conveyed by other parts of the pseudepigrapha. It seems unlikely that the final editor accepted such an obvious inconsistency appearing in the book. On the basis of the angelology motif, the article presents a possible solution to the problem – allegorical way of interpretation. According to the analyses there were two reasons for the angel motif used in the Ethiopic Book of Enoch. The first was the need to recall God's features, hence keeping His transcendence. The second was the intention of making the reflection about the mankind: its earthly condition as well as its eschatological future – salvation or damnation.

Keywords The Ethiopic Book of Enoch, pseudepigrapha of the Old Testament, angels, angelology, features of God, sin, eschatology